

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Veranderend kunstenaarschap : de rol en betekenis van de kunstenaar in participatieve kunstpraktijken

Visser, R.J.

Citation

Visser, R. J. (2018, November 1). *Veranderend kunstenaarschap : de rol en betekenis van de kunstenaar in participatieve kunstpraktijken*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/66670>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/66670>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/66670> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Visser, R.J.

Title: Veranderend kunstenaarschap : de rol en betekenis van de kunstenaar in participatieve kunstpraktijken

Issue Date: 2018-11-01

IV 'Wandschappen' **Participatieve kunstpraktijken in Charlois Rotterdam**

Kunstenaars: Nicole Driessens en Ivo van den Baar

Afbeelding 3.24 Bouquet Black – Foto: Wandschappen, Ivo van den Baar

IV.1 De context

Politiek en sociaal engagement

Het kunstenaarsduo Nicole Driessens en Ivo van den Baar zijn de initiatiefnemers van het innovatieve kunst- en designcollectief Wandschappen in de Rotterdamse wijk Charlois. Nadat ze eind 1980 hun kunstopleiding hebben afgerond, vinden de Limburgse kunstenaars uiteindelijk een geschikte woon- en werkruimte in Rotterdam-Charlois. Vanwege de lage kosten is Charlois in die tijd voor kunstenaars een aantrekkelijk gebied. Het is de grootste kunstenaarsenclave van Rotterdam. Door de lokale overheid wordt de maatschappelijke functie van kunstenaars in de wijk aangemoedigd.

[...] Toen we ons eerste ateliercomplex met de stichting (RV Het Wilde Weten) oprichtten, moesten we van toenmalig wethouder Kombrink al toezeggingen doen. Hij zei: jullie mogen er zitten, maar kunnen we er een vanuit gaan dat jullie ook wat voor de

wijk gaan doen? Voor de wijk? Wat bedoel je? Nee, nee, dat jullie ook af en toe open zijn, open dag, ateliers, misschien kun je workshops geven. (k6, persoonlijk interview 2015)

Binnen hun bedrijf Wandschappen ontwerpen en produceren beide kunstenaars designproducten en maken ze hun eigen autonome kunstwerken. Daarnaast initiëren ze participatieve kunstpraktijken met wijkbewoners, kunstenaars, ontwerpers, ngo's en lokale overheden. In hun kunst- en designpraktijk staat het traditionele vakmanschap en de bijbehorende vaardigheden hoog in het vaandel. De beeldende visie van beide kunstenaars op hun directe woon- en werkomgeving vormt de bron van hun projecten. Het inspireert hen tot nieuwe concepten en gezichtspunten. Het resultaat kan een kunstwerk of een kunstpraktijk zijn. Samenwerken en werken in co-creatie zijn vanaf het begin onderdeel geweest van de werkwijze van Wandschappen.

Charlois is gelegen aan de zuidelijke Maasoever van Rotterdam¹⁰⁴. Met ruim 65.000 inwoners is het een van de grootste stadsdelen van Rotterdam. De afgelopen tien jaar is in dit gebied met ruim honderdvijftig verschillende culturen, gewerkt aan een betere huisvesting en leefbaarheid.¹⁰⁵ In Charlois wonen en werken ongeveer 400 kunstenaars. Het is een actieve, internationaal georiënteerde kunstenaarsgemeenschap met ateliercomplexen in woonwijken en in het havengebied. Een broedplaats voor kunst en cultuur. In hun werk zoeken veel kunstenaars de dialoog met bewoners. Daardoor groeit de saamhorigheid en levendigheid in een gebied met meer dan honderdvijftig verschillende nationaliteiten. (Heijnen 2015, 122)

Wandschappen bevindt zich in een groot pand in deze Rotterdamse wijk¹⁰⁶. In 1990 is het bedrijf door Driessens & van den Baar opgericht als 'een fusie tussen de kunstenaars en de design- en kunstwereld' zoals wordt benadrukt door Van den Baar. Regelmatig klopten ontwerpers als Marcel Wanders bij beide kunstenaars aan met de vraag of zij prototypes konden vervaardigen. Door hun beider achtergrond¹⁰⁷ zijn ze, technisch en vakmatig gezien, zeer deskundig. Het leidt ertoe dat ze, als bijbaan vanuit hun atelier, prototypes voor de designwereld gaan maken. Door dit werk te doen, kunnen ze hun eigen autonome werk betalen. De kunstenaars stellen als voorwaarde aan de ontwerpers dat ze daarnaast ook de productie van de designproducten mogen doen. Daarmee willen ze voorkomen dat het werk uit Nederland naar lagelonenlanden zou verdwijnen. Voor de productiewerkzaamheden worden wijkbewoners met relevante ambachtelijke vaardigheden ingezet.

¹⁰⁴ Charlois is een bestuurscommissiegebied en een wijk gelegen op de zuidelijke Maasoever in de gemeente Rotterdam. Tot 2014 was het een deelgemeente. Bron: interview met cultuurscouts Kaboul Vermeijs en Roelof Kok 2015

¹⁰⁵ In 2006 is het programma Pact op Zuid opgestart. Een evaluatie in 2010 toont vanwege de 'on-Nederlandse problemen' de noodzaak aan van een nationaal programma, vanwege de omvang en intensiteit van de sociaal-economische problemen. Het Nationaal Programma Rotterdam Zuid werd daarna opgezet dat tot 2018 in werking zal zijn. www.rotterdam.nl/vanpactopzuidnaarnationaalprogrammarotterdamzuid

¹⁰⁶ Wandschappen is vanaf begin 2016 gevestigd in de Moerkerkestraat 140C, Rotterdam

¹⁰⁷ Nicole Driessens heeft zich gespecialiseerd in textiel, Ivo van den Baar in monumentale kunst, met name het werken met epoxyharsen)

[...] En omdat we die producties zijn gaan doen hebben we een heel netwerk van mensen met gouden handen om ons heen verzameld. En die bleken ook nog hier te wonen in Charlois. Dus we zijn eigenlijk een soort centrum geworden voor heel veel kennis en vakmanschap vanuit de kunst en designwereld. (k6, persoonlijk interview 2015)

Charlois is een wijk waar veel buitenlanders komen wonen, die ook vaak weer snel vertrekken. Het wordt zelfs wel een doorvoerwijk genoemd. Dat is de reden dat de gemeenschappen zo onthecht zijn. Als er planten voor de ramen verschijnen, dan is dat het eerste teken dat mensen blijven, zich gaan vestigen. Vanuit dat idee initieert Wandschappen de collectie Viltplanten¹⁰⁸, die gaat over de immigratie in de wijk. De collectie staat voor de verschillende etniciteiten die in de wijk Charlois wonen: '*You feel at home, where you grow your own plants*'.¹⁰⁹ De viltplanten zijn een sculpturale versie van de gewone kamerplant, een symbool van menselijke mobiliteit en de behoefte aan domesticatie. (Donia 2012, 31)

De productiewerkzaamheden bij Wandschappen nemen in omvang toe, wat leidt tot een grotere vraag naar vaardige mensen. In de wijk blijken tot hun verrassing veel bewoners te zijn met de benodigde ambachtelijke vaardigheden, die bij de werkzaamheden kunnen worden ingezet.

[...] En dat zijn de bewoners die hier wonen met hun eigen culturele bagage, in de vorm van ambacht, materialen, kennis en ideeën. En die drie werelden, kunst, design en ambacht en cultuur zijn op deze manier in ons atelier heel organisch samengekomen. (k6, persoonlijk interview 2015)

In 2012 wordt DNA Charlois opgericht met Wandschappen als de belangrijkste mede-initiatiefnemer. Het doel van deze social entreprise is om de culturele identiteit van de ruim honderdzestig nationaliteiten in de wijk in even zovele ontwerpen gestalte te geven door even zovele kunstenaars en deze zo mogelijk internationaal in de markt te zetten. (Sterk et al. 2013, 89) De werkgelegenheid in de wijk krijgt op deze wijze een extra impuls. Driessens & van den Baar zijn onder meer vernieuwend omdat zij design, ambachten en werkeloosheid aan elkaar weten te knopen. Met het nieuwste project gaan ze hier steeds verder in en proberen een duurzame productieketen op te zetten. (Heijnen 2015, 126)

¹⁰⁸ Vanaf 2009 tot heden. De collectie is inmiddels internationaal succesvol.

¹⁰⁹ www.craftscouncil.nl/craftsmap/Wandschappen

IV.2 Het proces

De rol en betekenis van de kunstenaar

Het werk van Driessens & van den Baar kenmerkt zich door een procesmatige aanpak gericht op de kansen en mogelijkheden in de lokale omgeving. Van den Baar verduidelijkt dat ze hun werkzaamheden ontwikkelen en verrichten in relatie tot de omstandigheden en gebeurtenissen in de wijk en de wijkbewoners. Als gewortelde 'embedded' kunstenaars in de wijk, vervullen ze de functies van de oren en ogen van Charlois. Met het betrekken van wijkbewoners bij hun productiebedrijf leveren ze een bijdrage aan de samenleving en aan de lokale economie van Charlois. Zowel de kunstenaars als de wijkbewoners zijn daarmee geholpen. Driessens & van den Baar hebben bewust gekozen voor het werken als kunstenaar in dialoog met elkaar en met de lokale omgeving in verschillende sociale contexten.

De kunstenaars delen de overtuiging dat

[...] Kunst een fundamenteel belangrijk onderdeel van de samenleving is en gezien moet worden als een bron van onmisbare ideeën om de samenleving op weg te helpen. (k6, persoonlijk interview 2015)

Van den Baar geeft in een interview aan: 'De tijd is voorbij dat kunstenaars in afzondering werken. Ik houd ervan om een paar dagen in afzondering te schilderen, maar als dat het enige is wat ik zou doen, zou ik gek worden.' (Wandschappen 2007) Na zijn afstuderen heeft hij al snel ervaren dat het werken in afzondering in een atelier niet het einddoel is van de kunstenaar. Hij ziet een andere rol weggelegd voor kunstenaars en verwijst daarbij naar het verleden.

[...] Er staat een ander beeld tegenover wat ik altijd veel interessanter heb gevonden. Dat is Rembrandt die een groep van dertig kunstenaars om zich heen had waarvoor hij allerlei rollen vervulde. Dus als de meester die vertelde hoe je moet schilderen. Maar hij was ook de geldschietster die mensen uit de shit hielp die bij hem werkten of hij zorgde voor de kinderen van iemand. Dus hij had ook een maatschappelijke rol omdat hij een maatschappelijke status had en ik denk dat kunst dat moet zijn. (k6, persoonlijk interview 2015)

Wandschappen maakt gebruik van de lokale omgeving als bron voor het ontwikkelen van concepten en ideeën, die de basis vormen voor hun kunstpraktijken en activiteiten. Ze zijn zich bewust van de noodzaak tot een zorgvuldige omgang met bewoners, die een belangrijk onderdeel vormen van hun werk als kunstenaar. Het opbouwen van een vertrouwensband zien ze als een van de belangrijkste voorwaarden voor de samenwerking. Wandschappen initieert regelmatig participatieve kunstpraktijken met een belangrijke inbreng van een specifieke groep mensen. Wandschappen stelt daarbij de

kaders vast en daarbinnen kan er vrijelijk door de deelnemers worden gewerkt.

[...] Wij bedenken het project en zijn vervolgens de regisseur. (k6, persoonlijk interview 2015)

Een goed voorbeeld is de kunstpraktijk 'ENG? – Een Nieuw Gezicht'. De kunstenaars zijn net verhuisd en hebben de kunstpraktijk opgezet met het doel om kennis te maken met hun nieuwe burens in de straat. De buurtbewoners mochten zichzelf een andere 'look' geven met uit tijdschriften geknipte onderdelen van gezichten als bijvoorbeeld ogen, kaaklijn of mond. Die werden op hun gezicht geplakt, vervolgens gefotografeerd en daarna bewerkt, met als resultaat portretten, die niet van echt te onderscheiden waren en toch een vervreemdend effect hadden. Met deze ontspannen manier van werken krijgen de bewoners een kijkje in de keuken van hun nieuwe burens. Ze krijgen als waardering voor hun bijdrage een foto van hun portret. De kunstenaars zijn enthousiast over deze manier van werken. Bewoners ervaren letterlijk hoe een kunstenaar werkt en hoe beelden tot stand komen.

[...] Dit type processen hebben we altijd gedaan. Dat wil zeggen, je vangt mensen door het samen te maken, maar je bent wel heel sturend. Je kunt wel zeggen dat we een gezicht gaan maken of iets dergelijks, maar dat wordt echt een troep. Maar dit, op deze manier, fascineert enorm. Nu zien mensen ineens hoe je als kunstenaar tot je beelden komt. En dat is erg belangrijk. (k7, persoonlijk interview 2015)

In Eindhoven initieert het kunstenaarsduo op uitnodiging de participatieve kunstpraktijk 'Borduurzaam'. Het thema is samen borduren.¹¹⁰ Borduren is een tijdrovende bezigheid. Dat is de aanleiding voor Driessens & van den Baar om niet ter plekke te gaan borduren, maar daarvoor een andere opzet te bedenken.

[...] We hebben een atelier gebouwd in het Kunstcentrum Krabbendans. (RV in Eindhoven) Die hadden ons gevraagd om een weekendproject te doen. We hadden een advertentie laten plaatsen door hen: U kunt een portret komen laten maken en dat wordt geborduurd. We gingen de mensen, die kwamen, fotograferen en op de plek digitaliseerden we dat portret en dat werd omgezet in een teltekening met negen grijstinten voor borduurgaas. Dat kregen ze op A-4 formaat mee naar huis. Daar doe je ongeveer drie maanden over om te borduren. En ook met de vraag om, als het klaar was, ons een foto te sturen van het resultaat. Het was gewoon geweldig! Met vijftig mensen heb je eigenlijk een kunstwerk gemaakt, dat nog helemaal tot stand moet komen en waar je de verantwoordelijk bij hen legt. (k7, persoonlijk interview 2015)

De kunstenaars scheppen de artistieke en ambachtelijke randvoorwaarden voor het kunstwerk, en dragen de verantwoordelijkheid van het maakproces over aan de deel-

¹¹⁰ www.wandschappen.nl/nl/driessens-en-van-den-baar/agenda/84

nemende personen. In hun eigen omgeving, dat als atelier fungeert, voltooiën ze vervolgens het kunstwerk. Een traditionele techniek wordt zo op een innovatieve manier ingezet voor het artistieke proces. Het stereotype beeld van borduren als 'ouderwets en truttig', wordt met deze aanpak doorbroken. Het laagdrempelige karakter van de kunstpraktijk blijkt een goede stimulans voor mensen om deel te nemen. Door middel van de (kortdurende) samenwerking bieden de kunstenaars de deelnemers op een aantrekkelijke wijze inzicht in hun werkwijze en het artistieke proces. 'Kunst blijft op deze manier dicht en langer in het bewustzijn van de betrokkenen.'¹¹¹

De relatie kunstenaar en deelnemers

Van den Baar benadrukt geen speciale aanpak te hebben voor het betrekken van bewoners bij zijn werk. Uit de verschillende voorbeelden die hij geeft, komt naar voren dat een open en persoonlijke benadering gecombineerd met een heldere communicatie van groot belang is in zijn werkwijze. Daardoor ontstaat vertrouwen wat onmisbaar is bij het werken met mensen.

[...] Dus ik zoek er mensen bij van wie ik denk die hebben er iets over te zeggen, die hebben er iets over mede te delen. Dan kom je maar tot één aanpak en dat is aanbellen. (k6, persoonlijk interview 2015)

De reden voor een project of een samenwerking kan uiteenlopend zijn en ook de uitvoering is project afhankelijk. Het kan onmisbaar zijn voor de uitvoering van een wijkproject of kunstwerk, of als een vorm van promotie dienen voor een tentoonstelling van eigen werk. In 2009 ontwikkelt Wandschappen op verzoek van galerie Hommes de kunstpraktijk 'Porsche in Progress' ter ondersteuning van een expositie van henzelf. 'Zodat mensen ook om een andere reden binnen kwamen dus dat er meer volk de drempel over zou komen' (k6 persoonlijk interview 2015) Met negenduizend stukjes vilt in vijfenveertig kleuren wordt zes weken lang met driehonderd wijkbewoners gewerkt aan een levensechte Porsche. Juist in Oud-Charlois, een van veertig armste wijken van Nederland staat "een rode Porsche symbool voor de droom ooit succesvol en rijk te worden. De Porsche is tevens topdesign, zowel in vormgeving als in techniek. Dit staat lijnrecht tegenover hoe de 'Porsche In Progress' wordt gemaakt, namelijk met naald en draad, puur handwerk. En zo wordt gedurende een maand het kunstwerk het middelpunt van de wijk waar mensen elkaar ontmoeten, omdat ze er samen aan werken." (Keunen 2009)

[...] Ja, kunst is al moeilijk. Onze Marokkaanse burens bijvoorbeeld komen alleen binnen, als de kinderen toevallig naar binnen zijn gegaan. [...] en toen hebben we bedacht we maken een Porsche. Dat is zo'n beetje het symbool van iets wat hier in de wijk absoluut ongekend is. We hebben een oproep gedaan aan de hele wijk: heb je zin om ons te hel-

pen? En dat er ook een loterij bij is. Porsche Pon in Utrecht was de sponsor en die heeft een Porsche ter beschikking gesteld [...] de winnaar kon een dag lang door Nederland toeren. Toen hebben we dus zes weken lang aan tafels, op de stoep, binnen en buiten aan tafels, alleen maar mensen gehad. En dan spreek je ze dus heel concreet aan met een vraag. Er zijn foto's gemaakt, iedereen was bezig, het was een enorme happening, En we hebben heel veel over kunst gesproken. En dat was eigenlijk waar het over ging. Ons werk nu. Er hingen zo'n vijftien werken van ons aan de wand en we zaten binnen dat ding te naaien. Dat heeft dan heel erg met dat moment te maken, met dat werk. (k6, persoonlijk interview 2015)

Van den Baar verklaart in een interview: 'Kunstenaars bewegen zich in een decadent segment. Daardoor staat kunst ver van gewone mensen af. Wij hebben juist de behoefte om door de buurt gezien te worden. Daarom schakelen we gewone mensen in. Wij bedenken het project en zijn vervolgens de regisseur.' ("Jaarverslag Stg. Hommes Foundation" 2009, 11-14)

Het is een voorwaarde voor de kunstenaars, dat de deelnemers meegenomen worden in hun artistieke uitgangspunten.

[...] Ja, het overbrengen van mijn artistieke visie en ideeën, dat is een voorwaarde, je kunt niet iets doen zonder dat mensen precies weten wat je gaat doen. Dan speel je vals spel. Sommige dingen bouw je op, het kan ook te veel informatie zijn [...] in die zin kun je niet op alles op voorhand delen waarvan je denkt dat het misschien gaat gebeuren. Dat lukt niet. Je weet niet hoe het loopt. We zijn tenslotte kunstenaars en we willen graag een podium. Dus als er maar enige twijfel is, dan moet je echt heel voorzichtig zijn in de communicatie. (k6, persoonlijk interview 2015)

De mate van inbreng van de deelnemers is afhankelijk van de autonomie van het kunstwerk.

[...] Des te autonomer het werk wordt, des te minder is de inbreng van de deelnemers. (k6, persoonlijk interview 2015)

De relatie kunstenaar en opdrachtgever

Wandschappen werkt met een diversiteit aan opdrachtgevers. Het kunstenaarsduo bedenkt zelf de projecten, die ze voorleggen aan de opdrachtgever. Woningbouwverenigingen vormen vanaf het begin een belangrijke factor voor Wandschappen en de vele kunstenaars en designers die zich in de loop der tijd in Charlois gevestigd hebben. Het aanbod aan lege panden vormt een aantrekkelijke woon- en werkmogelijkheid met als spin-off het kunnen ontwikkelen van een cultureel aanbod.

¹¹¹ truienvanloes.dnacharlois.nl

[...] Waar wij zitten is Oud-Charlois, van Zuidplein tot de Waalhaven en Heijplaat [...] In totaal ongeveer 7 a 8.000 mensen denk ik en daar zitten ongeveer 400 kunstenaars. En die hebben met de woningbouwverenigingen een fundamentele verandering ingezet, samen met bewoners die zagen dat die culturele sector iets zou kunnen gaan doen. (k6, persoonlijk interview 2015)

Het biedt kansen voor andere samenlevingsvormen en nieuwe werkvormen die in vele vormen in de wijk ontstaan en daarmee mogelijkheden voor kunstenaars en designers voor opdrachten in de wijk.

[...] Dat is twaalf jaar geleden begonnen. Toen was er een prijs, de Groeibriljant en de stichting KIK, een groep actieve bewoners en kunstenaars en die heeft die Groeibriljant gekregen van een half miljoen. Daar hebben ze heel veel projecten mee gedaan. En dat is eigenlijk het begin geweest en dat ging allemaal over verduurzaming van plekken. (k6, persoonlijk interview 2015)

De rol en mogelijkheden van de woningbouwverenigingen zijn sinds een aantal jaren door wettelijke regels veranderd. Dat betekent dat gezocht moest worden naar andere mogelijkheden om de als waardevol erkende inbreng van kunstenaars te kunnen waarborgen.

[...] Ze hebben geleerd, om het onder een andere noemer wel te doen. Dan heet het klein onderhoud. Ja, wat maakt het uit. Dus daar zijn ze hier bijzonder handig in. Hun managementteam is echt briljant en ook super betrokken. Die willen ook echt. Ze zien ook dat het gewoon werkt. Dus die vragen kunstenaars om mee te denken over problemen, en dan wordt er gewoon betaald. (k6, persoonlijk interview 2015)

De woningbouwverenigingen zien en ervaren de waarde van de kunstenaars.

[...] Al is het maar de inventiviteit – de gekke manier van denken van ons (k6, persoonlijk interview 2015)

Wandschappen heeft in de loop van de jaren een actief netwerk opgebouwd van kunstenaars, designers en relevante organisaties. Daaruit ontstaan verschillende vormen van opdrachtgeverschap. Een groep opdrachtgevers wordt gevormd door designers van interieurproducten, waaruit het maken en onderhouden van productielijnen voortvloeit. Ook de lokale overheid, ngo's en relevante organisaties als woningbouwverenigingen fungeren als opdrachtgever voor projecten. De meest uitgebreide vorm van opdrachtgeverschap wordt echter door henzelf vormgegeven.

[...] Dus dat is een beetje de rol van ons (RV als kunstenaar). Ik ga bijvoorbeeld met een vriend op vrijdagmiddag een biertje drinken in het café om de hoek, we zien iets en twee

dagen erna zeggen we, moeten we die en die niet eens even bellen. Het is onze eigen omgeving en we zijn in staat om er iets mee te doen. En[...] die woningbouwverenigingen, die vinden het helemaal geweldig en het is ook nog eens goed voor hun eigen verhaal, kijk zo doen we dat bij ons in de wijk. Dat is natuurlijk hartstikke leuk. (k6, persoonlijk interview 2015)

Afbeelding 3.25 Flashmob Truien van Loes. Foto: Ivo van den Baar 2012

De door Wandschappen vormgegeven kunstpraktijk 'Truien van Loes' is een aansprekend voorbeeld van samenwerken en gedeeld opdrachtgeverschap. In 2012 gaat Museum Rotterdam op zoek naar hedendaagse erfgoed van de arbeiderswijk Carnisse. Ze ontdekken dat inwonerster Loes Veenstra (1934) sinds 1955 honderden truien heeft gebreid die in dozen opgeslagen in haar huis staan. Museum Rotterdam benadert Wandschappen voor een project rondom de 550 truien. Op haar beurt nodigt Wandschappen ontwerpster Christien Meindertsma uit, met wie ze al een aantal jaren samenwerkt. Meindertsma doet onderzoek en krijgt de opdracht van DNA Charlois en Museum Rotterdam om een boek te maken over de truien: "Het Verzameld Breiwerk van Loes Veenstra uit de 2^e Carnissestraat. Ze doet het voorstel om de truien eenmaal echt te laten dragen. Wandschappen pakt dit op en coördineert het geheel. Het resultaat is een flashmob¹¹² in de straat van Loes. (Keunen 2009) Wandschappen ziet kans om musea te interesseren voor dit bijzondere project. Door het benutten van hun netwerk lukt het Wandschappen om niet alleen in Nederland maar ook internationaal belangstelling te

¹¹² www.youtube.com/watch?v=Pu1Ja8gWBg gezien op 15 september 2018

creëren voor de gebreide truien. Het ambachtelijke krijgt op deze wijze de status van kunst.

[...] In 2013 hebben we een aantal tentoonstellingen gedaan en in september kwam de Dutch Design Award en een tentoonstelling in het Van Abbemuseum. Dat heeft weer gezorgd voor een tentoonstelling in Japan en dat was eigenlijk wel het hoogtepunt. Koningin Maxima was er en heeft ook een trui gekocht. Dat was echt hilarisch. [...] En daarna nog naar China en naar twee tentoonstellingen in Brazilië. Dus als fenomeen is het enorm opgepakt. (k6, persoonlijk interview 2015)

Wandschappen verzorgt de gehele communicatie voor het proces en initieert en coördineert de verschillende interdisciplinaire deelprojecten. Enerzijds werken ze uitvoerend onder het opdrachtgeverschap van Museum Rotterdam en van DNA Charlois, anderzijds functioneren ze zelf als opdrachtgever.

Wandschappen werkt in opdracht van verschillende soorten opdrachtgevers. Het past bij de hedendaagse kunstenaar die de eigen grenzen zoekt in zijn kunstenaarspraktijk. Wandschappen kan als productiebedrijf van designobjecten zonder subsidie bestaan en daarmee het eigen autonome werk financieren. Voor opdrachten in de maatschappelijke context hanteren ze het uitgangspunt dat hun autonome kunstenaarschap voorop staat en gerespecteerd wordt door de opdrachtgevers.

IV.3 De samenwerking

De rol en betekenis van de kunstenaar

Wandschappen is zich bewust van het belang van de inbreng van de wijkbewoners voor hun collectief. Dat betreft zowel het productiedeel als hun eigen autonome werk. De wijk, specifiek de wijkbewoners, is hun inspiratiebron en daarmee verweven met hun werk. Daarmee is het identiek aan het artistieke proces van de kunstenaar.

[...] Ik ben bezig met die gemeenschap bijvoorbeeld met afval. Ik stel me er vragen bij als: wat gebeurt hier? ik fotografeer het ook, en ik teken het en ik lijst het in, en het is een kunstwerk. En ik denk dat dat niet verschillend is met wie dan ook met wie dan ook een schilderij maakt. (k6, persoonlijk interview 2015)

Het collectief Wandschappen is, als werkgever met de designproductielijnen, van belang in de wijk. De toenemende productiewerkzaamheden leiden tot een vergrote vraag naar mensen met specifieke ambachtelijke vaardigheden. Die vaardige handen worden door de diversiteit aan culturen in de wijk voornamelijk onder de wijkbewoners gevonden. Gezien de vereiste hoge kwaliteit van de designproducten wordt eerst nage-

gaan of de noodzakelijke ambachtelijke vaardigheden inderdaad aanwezig zijn voordat iemand aangenomen wordt. Wandschappen draagt met de design productielijn bij aan de werkgelegenheid in de wijk. De kunstenaars zetten naast hun professionele deskundigheid en autoriteit ook hun maatschappelijke betrokkenheid en sociale vaardigheden in voor een goede begeleiding van bij de werkzaamheden betrokken wijkbewoners.

[...] De mensen die al jaren voor ons echt handwerk doen, die gaan daarvan driemaal per jaar naar Turkije. Die doen dat als bij verdiensde en vinden dat ook heerlijk. [...] Een van hen is afgekeurd. Het is een psychiatrische patiënte, die komt het huis niet uit. Die vindt het gewoon heerlijk om te doen. Het enige contact is met Nicole en mij als we weer spullen halen of komen brengen. Ze durft zelfs niet hier te komen. [...] Dus dat is dan wel weer een andere betekenis. Ze vindt het heerlijk om te haken en gewoon dingen te maken. Dus ik denk dat mensen er wel iets aan hebben. (k6, persoonlijk interview 2015)

De wijk en haar bewoners inspireren de kunstenaars zowel tot autonome kunstwerken als participatieve kunstprojecten. Bij de participatieve kunstprojecten worden de kaders door de kunstenaars bepaald waarbinnen de deelnemers hun persoonlijk invulling kunnen bepalen. Dat betekent dat het uiteindelijke resultaat in grote lijnen door hen wordt vastgelegd evenals de artistieke en ambachtelijke kwaliteit. De kunstenaars vervullen de functie van regisseur.

Kunstenaar en opdrachtgever

Voor Wandschappen zit de samenwerking met een verscheidenheid aan partners in hun werkwijze verweven. Wandschappen positioneert zich naast autonoom kunstenaarsduo ook als productiebedrijf.

[...] Wij zijn gewoon een hardcore bedrijf. We betalen salarissen uit en we verkopen werk. We hebben heel veel opdrachtgevers. En geen subsidie. (k6, persoonlijk interview 2015)

Ze werken volgens een transparante visie, die zich richt op hun sociale en fysieke betrokkenheid bij de wijk Charlois en hun autonomie als kunstenaars daarin. Opdrachten die niet stroken met deze visie worden niet aangenomen.

[...] Als je mij wat vraagt – binnen een half uur geef ik je schetsvoorstellen. Ik heb al zoveel dingen die daar al eigenlijk betrekking op hebben. Daarom werk ik ook zo fijn samen met Woonstad en zo want als ze me een vraag stellen weten ze gewoon dat er een antwoord komt. Ze weten waar ik mee bezig ben. (k6, persoonlijk interview 2015)

Met deze visie in combinatie met de juiste communicatieve vaardigheden, verloopt de samenwerking met opdrachtgevers zonder noemenswaardige problemen. "In hun

werk verhouden Driessens & van den Baar zich ook expliciet tot hun persoonlijke omgeving in zowel de natuurlijke als sociale context. Daarom hebben wij hen gevraagd om speciaal voor deze tentoonstelling een werk te ontwikkelen dat tijdens de tentoonstellingsperiode door bewoners en bezoekers zou kunnen ontstaan. Dat is het werk 'Porsche in Progress' geworden." (Galerie Hommes 2009)

De opdrachtgevers van Wandschappen zijn ofwel designers met opdrachten voor het vervaardigen van prototypes en de daaraan gekoppelde productielijnen, ofwel lokale organisaties in verband met de participatieve kunstpraktijken in de wijk, die inmiddels op de hoogte zijn van hun werkwijze. Wandschappen heeft daarentegen in het verleden problemen ervaren met het aanvragen van subsidies. Hun werk bleek niet te passen in de door Fondsen afgebakende kunstgebieden. De aandacht en visie op het ambacht blijkt een probleem.

[...] Ik heb jarenlang problemen gehad met subsidies. Ik heb weleens geprobeerd subsidies aan te vragen. Waarom? Als ik dit vertel dan zeggen ze, nee dit is geen kunst, maar maatschappelijk werk. En dan leg je het bij een ander loket neer: Of nee, dat is geen onderzoek maar gewoon een kunstproject. Dus het was heel moeilijk formuleren waar hoor ik dan bij? Design of kunst? (k6, persoonlijk interview 2015)

Inmiddels kan worden geconstateerd dat de zienswijzen en visies bij de overheid, in de kunstwereld, en de Cultuurfondsen een verandering hebben ondergaan ten aanzien van de grenzen van de verschillende disciplines, waardoor deze problemen inmiddels grotendeels zijn opgelost.¹¹³

Samenwerking – Kunstenaar en deelnemers

Wandschappen is zich bewust van de noodzaak tot een goede verstandhouding met de wijk en de wijkbewoners. De door hen geïnitieerde participatieve kunstpraktijken hebben een nauwe relatie tot de wijk en kunnen niet zonder de participatie van de wijkbewoners. Van den Baar benadrukt dat het wonen en bekend zijn in de wijk een belangrijk voordeel heeft:

[...] Er is geen drempel, en dat komt omdat ik hier woon. Kijk als ik als onderzoeker uit Amsterdam kom en ik ga de wijk in en spreek burgers aan dat ik dit of dat met hen wil bespreken, dan heb je wel een drempel. Dan moet je echt geïntroduceerd worden, dan moet je ergens binnen komen en je verhaal een paar keer doen en nog een paar keer terugkomen. Dat is echt iets anders. (k6, persoonlijk interview 2015)

¹¹³ En voorbeeld hiervan is het door de overheid in 2015 ingestelde tweejarige Fonds Art of Impact theartofimpact.nl/

Afbeelding 3.26 Bewoners aan het werk 'Porsche in Progress'. Foto: Ivo van den Baar 2009

Afbeelding 3.27 Bewoners aan het werk 'Porsche in Progress'. Foto: Ivo van den Baar 2009

Afbeelding 3.28 Eindresultaat 'Porsche in Progress'. Foto: Ivo van den Baar 2009

Voor iedere productielijn worden bewoners gezocht met de daarvoor noodzakelijke ambachtelijke vaardigheden. De diversiteit in de wijk blijkt een rijkdom aan die vaardigheden te bezitten. In samenwerking met gemeentelijke organisaties worden geschikte kandidaten gezocht. Op grond van zijn of haar aangetoonde vaardigheden, krijgt de betreffende wijkbewoner een tijdelijke aanstelling bij Wandschappen. De aandacht voor ambacht is een van de leidende elementen in het ontwikkelproces en de uitvoering van zowel de productionele als wel de autonome kant van hun werk. Participatieve kunstpraktijken hebben verschillende doelen. Het betekent altijd dat de drempel voor deelname laag wordt gehouden. Zoals Wandschappen aangeeft bij de werving van deelnemers voor hun kunstpraktijk 'Porsche in Progress':

Iedereen kan meehelpen aan het maken van het kunstwerk Porsche in Progress. Tijdens de vijf weken van de tentoonstelling van Wandschappen zal een nieuw werk ontstaan en gemaakt worden door bezoekers. Dit werk heet Porsche in Progress. Bewoners, ondernemers, cultuurwerkers, medewerkers van instellingen, kortom iedereen die iets met de wijk te maken heeft, is van harte welkom om te komen meedoen. Dat hoeft niet veel tijd te kosten en iedereen kan het. Het is niet moeilijk.¹¹⁴

De oproep voor deelname levert ruim 300 deelnemers op.

[...] Toen hebben we dus zes weken lang alleen maar mensen gehad, aan tafels, op de stoep, binnen en buiten aan tafels. Je spreekt mensen dus heel concreet aan met een vraag. Iedereen was bezig, er zijn foto's gemaakt, het was een grote happening. En we hebben heel veel over kunst gepraat, over ons recente werk. En daar ging het eigenlijk over. Er hingen zo'n vijftien werken van ons aan de wand en we zaten binnen dat ding te naaien. Dat heeft dan heel erg met dat moment te maken, met dat werk. (k6, persoonlijk interview 2015)

Waar mogelijk betreft Wandschappen de deelnemers aan een kunstpraktijk bij de kunstwereld. Toen 'Porsche in Progress' opnieuw werd gepresenteerd bij de Dutch Design Week in oktober 2009 werden alle deelnemers uitgenodigd daarbij aanwezig te zijn.¹¹⁵

[...] En je bent (RV als deelnemer) onderdeel van een hele leuke wereld. En ze zien hun eigen werk terug in het museum, in een tijdschrift en dat is echt heel bijzonder! Het liefst neem ik altijd iedereen mee naar een tentoonstelling. Maar dat lukt niet altijd. (k6, persoonlijk interview 2015)

¹¹⁴ wandschappen.wordpress.com/author/erwink/page/4/ gezien op 15 september 2018

¹¹⁵ Eindhoven 2009. De Dutch Design Week is een jaarlijks terugkerende omvangrijke expositie van de ontwikkelingen op het gebied van design en technologie in Nederland.

Het concept dat bedacht is voor 'Porsche in Progress', blijkt op aansprekende wijze gecommuniceerd te zijn. Dat blijkt uit het feit dat wijkbewoners positief reageren op de uitnodiging van de kunstenaars om deel te nemen aan kunstpraktijk.

[...] Dus je moet het minder zien als projecten die je verzint om iets te bereiken. Het is een continue hoedanigheid. In die zin verschillen Nicole en ik niet van een kunstenaar. Je bent continu in die modus. Dus ik sta ook voortdurend open voor dingen die ik zie. Dan denk ik [...], dat hoort ook bij het verhaal. (k6, persoonlijk interview 2015)

Van den Baar raakt regelmatig in gesprek met inwoners. Dat leidt soms tot het inschakelen van een van de sociaal-maatschappelijke organisaties in de wijk.

[...] Mensen gaan verhalen vertellen, dat is niet een doel, maar, merkwaardig genoeg weet je dat het gaat gebeuren. Ik teken ze ook op en soms doe ik er ook wat mee. Wanneer ik denk oei, dat is echt mis met die persoon, dan is het wel prettig, dat de lijnen met de verschillende instanties hier heel kort zijn. (k6, persoonlijk interview 2015)

De maatschappelijke functie van Wandschappen blijkt eveneens uit de interviews met twee deelnemers. Beiden zijn positief over het samenwerken met beide kunstenaars. Een van de geïnterviewden is betrokken geweest bij het design-productieproces. Ze krijgt inzicht in dat proces en leert nieuwe technieken. Het blijkt een goede aanvulling op de modeopleiding die ze heeft gevolgd.

[...] Ja, ik vond het bijzonder om met een kunstenaar samen te werken. Want niet iedereen kan kunstwerken maken of daaraan meewerken. En dat wil ik heel graag. Het zijn allemaal nieuwe technieken die ik hier kan doen. Bij mode werk je ook met veel technieken, maar dat is toch anders. Ik vond het gewoon allemaal leuk. Ik ben geïnteresseerd in het maken van nieuwe producten. Dat is kunst, niet alleen kleding, maar ook andere zaken. (d8, persoonlijk interview 2015)

Wandschappen ondersteunt waar mogelijk passende initiatieven van wijkbewoners. Een wijkbewoonster, die zich op latere leeftijd ontwikkeld heeft tot schrijver en dichter, wil een van haar gedichten, met het thema 'Chaos', een plek geven op een gevel in de wijk. Ze benadert Wandschappen om haar daarbij te helpen. De deelgemeente Charlois en Woonstad Rotterdam verlenen hun medewerking en zorgen voor de financiën.

[...] Ik kwam met de tekst, die had ik al klaar. En de locatie had ik ook. Boven de herenkapper in de Pompstraat was een gevelijst waar vroeger iets anders in gestaan, maar die was nu leeg. Ik wilde het graag in de Pompstraat, want ik woon ook op die hoek. [...] Ivo heeft de materialen uitgezocht en de verfsoorten. Hij heeft zoveel mogelijk die kleuren aangehouden, die ik op mijn schets van 50 x 50 cm had aangegeven. Met een stagiaire

van de grafische school heeft hij die uitgewerkt tot een muurbekleding van 2 x 2 meter. (d9, persoonlijk interview 2015)

Afbeelding 3.29 'Chaos' in de Pompstraat. Gedicht Rieneke Grobben-Minderman. Foto: Ivo van den Baar.

Wandschappen overlegt met de dichter over alle belangrijke stappen in het proces. Het originele ontwerp wordt zo min mogelijk aangetast.

[...] Ivo had gezegd dat hij de tekst kon rechte trekken zo dat de letters precies in de vorm zouden passen. Maar zei hij, dat doen we niet, we laten hem zoals jij hem gemaakt hebt. En samen (RV met een stagiaire) hebben ze het uitgewerkt. Ivo heeft de letters gemaakt en later heeft hij die op de plank getekend en toen is de stagiaire ze in gaan schilderen. En het glittertje dat op de letters zat, is ook nog aangebracht en daarna nog een laklaag. Hij hangt nu 5 jaar en hij is nog spic en span. (d9, persoonlijk interview 2015)

Wandschappen vindt het belangrijk om wijkbewoners te ondersteunen in hun kwaliteiten en hen te stimuleren om na te denken over de toekomst en hun dromen waar te maken. De dichteres treedt regelmatig op en is na het succes van de gevelschildering een nieuw project gestart.

[...] Ja, Ivo heeft me zeker gestimuleerd ja, daar heeft hij lekker aan getrokken. [...] Eigenlijk toen met de Chaos al, toen zei hij al ...nou moet je niet op je lauweren gaan rusten, maar doorpakken. (d9, persoonlijk interview 2015)

De persoonlijke benadering en de werkwijze bij Wandschappen stimuleert deelnemers tot nadenken. Door het inzetten van hun kwaliteiten en mogelijkheden ontdekken ze wat ze werkelijk willen.

[...] Ik was van plan gewoon kleding te gaan maken of een confectiebedrijf te beginnen, maar door het werken hier zijn mijn gedachten een beetje veranderd. Ik kan bijvoorbeeld met kleine opdrachten ook geld verdienen en leuke dingen doen. Dat ga ik ook zeker doen. (d8, persoonlijk interview 2015)

De kunstenaars houden rekening met de persoonlijkheid en kwaliteiten van elke afzonderlijke deelnemer. De werknemers worden positief benaderd en gestimuleerd in de ontwikkeling van hun ambachtelijke en artistieke kwaliteiten.

[...] Ivo en Nicole zijn eigenlijk altijd heel positief. Ze kennen mijn zwakke punten, wat moeilijk is voor mij. Ze spreken daarover met mij in bewoordingen, die de mogelijkheden laten zien. Dat merk ik ook, dat voel ik ook, daar krijg ik altijd hele positieve energie. Ja natuurlijk zijn mijn kwaliteiten vergroot. (d8, persoonlijk interview 2015)

Het samenwerken met de kunstenaars van Wandschappen wordt positief ervaren evenals het gebruik kunnen maken van het netwerk van de kunstenaar.

[...] Natuurlijk heb ik de samenwerking met Ivo positief ervaren. [...] ik vind Ivo altijd een hele prettige leuke jonge persoon, want als hij kan helpt hij je verder. [...] ik vind Ivo ook wat mij betreft een steun in de rug. Want zonder hem, had ik dit denk ik niet voor elkaar gekregen. Want je moet wel alle ingangen weten. Al heb je een briljant idee, dat wil nog niet zeggen dat het zomaar tot stand komt. (d9, persoonlijk interview 2015)

De rol en de betekenis van de kunstenaars in de wijk wordt als positief ervaren.

[...] Ik zie Ivo en Nicole altijd op de fiets in de wijk, ze doen de boodschappen in de wijk en ze zijn aanwezig in de wij. Je kan ze makkelijk aanspreken [...] de omgang met hen is gewoon heel aangenaam. Ik heb die tweehoog zitten als kunstenaarsteelpaar. Met andere kunstenaars in Charlois heb ik eigenlijk geen ervaring. Maar dat hoeft ook niet als je deze mensen hebt. (d9, persoonlijk interview 2015)

Wandschappen stimuleert en ondersteunt waar mogelijk de ontwikkeling van creativiteit van de bij hun werkzaamheden betrokken burgers. Dit geldt voor zowel de individuele wijkbewoner die zichzelf manifesteert, als de werknemer in het productieproces.

[...] Van Ivo heb ik een kleine vitrine gekregen, die hij zelf niet meer nodig had. [...] Daar doe ik dan mijn werkjes in. En van tevoren teken ik uit hoe ze erin gaan [...] Ik heb de Chaos in verschillende dingen uitgewerkt. Dat laat ik dan een halfjaar daarin staan [...] Want ik kom nou op dingen die ik niet vermoedde Dus dat is ook een positief punt. (d9, persoonlijk interview 2015)

[...] Ze weten dat mijn probleem de taal is. Ik kan heel veel. Ik heb veel kracht en ik heb van hen gehoord dat ik heel goed ben in mijn werk. Dus wat zij kunnen kan ik ook. Dat is ook een goed en positief voor mij om te horen. Die kleine dingen, die mij minder energie geven, die pakken ze altijd positief op. Zij vertellen me altijd, dat ik het in de toekomst zo en zo kan doen. Dat ik een eigen onderneming zou kunnen starten. Dat dat niet moeilijk is. Ze weten dat ik het kan. (d8, persoonlijk interview 2015)

IV.4 Samenvatting

Wandschappen design- en kunstcollectief is een initiatief van het kunstenaarsduo Driessens & van den Baar. Sinds hun afstuderen eind 1980 wonen en werken ze in de Rotterdamse wijk Charlois, een van de probleemwijken van Rotterdam. De goedkope woon- en werkruimte trekt in die periode veel kunstenaars aan. De woningbouwvereniging maakt gebruik van hun aanwezigheid door het verstrekken van opdrachten voor het verbeteren van zowel de fysieke als sociale aspecten in de wijk. Naast hun autonoom kunstenaarschap verzorgen Driessens & van den Baar voor een aantal collega- kunstenaars/ontwerpers de vervaardiging van prototypes en het beheer van de productielijn van hun designontwerpen. Daarvoor maken ze gebruik van de rijkdom aan talenten en ambachtelijke vaardigheden van de ruim honderdvijftig verschillende culturen uit de wijk. Wandschappen levert hiermee een bijdrage aan de werkgelegenheid in de wijk. In 2012 wordt mede op hun initiatief DNA Charlois opgericht, met het doel om de identiteit van de verschillende culturen gestalte te geven door het ontwerpen en vervaardigen van kenmerkende productontwerpen. Dit initiatief zal de lokale economie in de wijk verder stimuleren.

Wandschappen werkt zowel autonoom als in samenwerking of in co-creatie met wijkbewoners, kunstenaars, ontwerpers en instellingen zoals sociale organisaties en woningbouwcorporaties. Het gezamenlijk werken met professionals van verschillende werkgebieden biedt kansen om manieren te ontwikkelen om de samenleving en de economie op een andere wijze vorm te geven. Ze maken gebruik van een groot netwerk dat in de loop van de jaren is opgebouwd.

De wijk Charlois is op alle fronten onderdeel van hun werk. Als *embedded* kunstenaars zijn ze bekend in de wijk en hebben ze het vertrouwen van de buurtbewoners. Voor hun autonome kunstwerken laten ze zich inspireren door de omstandigheden

en gebeurtenissen van de wijk en haar bewoners. Met enige regelmaat ontwikkelen ze laagdrempelige en aantrekkelijke participatieve kunstpraktijken, die veel wijkbewoners stimuleren tot deelname. Deze participatieve kunstpraktijken verstevigen de saamhorigheid in de wijk.

Het project 'Truien van Loes' is daarvan een treffende illustratie. De kunstenaars stellen de randvoorwaarden voor de kunstpraktijken vast en voeren zelf de regie. Binnen de randvoorwaarden blijft voor de deelnemers voldoende ruimte over om te werken. De bewoners krijgen op deze wijze een kijkje in de keuken van de kunstenaar door aan den lijve het ontwerp- en maakproces van een kunstwerk te ervaren. De kunstenaars realiseren zich het belang van duidelijkheid over de gehele gang van zaken binnen het samenwerkingsproces met buurtbewoners. Hun realistische en transparante manier van werken wordt door deelnemers in hoge mate gewaardeerd.

Het ambachtelijke is een rode draad in hun werk als kunstenaar, waaraan ze de noodzakelijke eisen stellen. Bij het designproductieproces kunnen ze buurtbewoners inzetten die over de juiste ambachtelijke vaardigheden beschikken. Dat levert een win-winsituatie op voor zowel de kunstenaars als voor de wijkbewoners. In een aantal gevallen heeft het wijkbewoners toegeleid naar regulier werk.

Wandschappen is overtuigd van het belang van kunst in de samenleving. Wel benadrukt Van den Baar dat kunst niet alles kan oplossen, maar 'wel iets kan bijdragen aan de oplossing.' (k6, persoonlijk interview 2015)